

YAPON TILIDA FE'L SO'Z TURKUMI KO'LAMIDAGI MAJHUL NISBATNING QO'LLANILISHI VA UNING YASALISHI

Asatullayeva Dilrabo G'ulomovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti Lingvistika fakulteti 2-bosqich magistranti

Email: asatullaevadilrabo88@gmail.com

Annotatsiya: Yapon tilida fe'l so'z turkumi ko'lamidagi majxul nisbatning qo'llanilishi va ishlatilishi haqida fikr mulohaza yuritimiz.

Kalit so'zlar: yapon tili, mayl, tus, nisbat, godan fe'llari, fe'l nisbatlari.

Annotation: in the Japanese language, we express our opinion on the application and use of the compound ratio in the scale of the verb constellation.

Keywords: Japanese language, declination, tus, ratio, godan verbs, ratio of Fe.

注釈：日本語では、動詞の星座のスケールでの複合比の適用と使用について意見を表明します。

キーワード：日本語 傾斜、偏角 割合 ガダン・フェルス フェルル-ロドリゲス-ロドリゲス

“Bir o'ylab ko'raylik, dunyodagi rivojlangan davlatlar qanday qilib yuksak taraqqiyot va turmush farovonligiga erishmoqda? Eng avvalo, ilm-fan va ta'limga qaratilgan ulkan e'tibor tufayli emasmi? Shuning uchun ham keyingi yillarda yurtimizni har tomonlama taraqqiy ettirish, yangi O'zbekistonni yaratish maqsadida barcha sohalar qatori ta'lim tizimida ham tub islohotlar olib borilmoqda. Sh.Mirziyoyev”¹.

So'zlarning umumiy leksik-grammatik xususiyatlarga bo'linishi-so'z turkumlariga ajralishi barcha tillar uchun xos bo'lib, chet tilini o'rganayotgan har bir o'quvchi uchun uni bilish juda muhimdir. So'z turkumlari o'zining mazkur tildagi grammatik belgilari bilan ajratiluvchi so'zlarning yirik guruhlari hisoblanadi. So'z turkumlari morfologik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Xususan, har bir so'z turkumi o'ziga xos affikslari va so'z yasovchi vositalariga egadir. So'z turkumlari o'ziga tegishli grammatik kategoriyalari bilan farqlanadi. Masalan: otlar kelishik- shaxs, son, egalik, mavhumlik kabi turli kategoriyalarga ega. Fe'llar zamon, mayl, tus, nisbat, shaxs va boshqa kategoriyalarga egadir. Yapon tilida fe'l juda ahamiyatli va murakkab so'z turkumlaridan biri bo'lib, grammatik va semantik jihatdan umumiy me'zonlarga ko'ra ushbu so'z turkumiturlu guruhlarga bo'linadi.

Yapon tilida fe'l so'z turkumi 動詞(doushi) deb ataladi. Lekin yapon tilida fe'l so'z turkumi xuddi boshqa tillardagi kabi shaxs-sonda tuslanmaydi. Ya'ni I shaxs, II shaxs, III shaxslarni olmoshlar ifodalab keladi lekin fe'l tuslanmay o'z holatida qoladi. Shaxslarning birlik yoki ko'pligi ham olmoshlar yordamida ifodalanadi. Lekin bunda ham fe'l o'z shaklida qoladi.

例：Birlik

私(わたし)

あなた (sen) + は大学へ来(き)ます。

彼、彼女 (u)

¹ www.president.uz O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi 30.09.2020 y.

Ko'plik

私たち (biz)

あなたたち (siz) + は大学へ来ました。

彼ら (ular)²

Yapon tilida fe'llar o'z navbatida 3 guruhga bo'linadi vafe'lning barcha shakllari shu fe'lning qaysi guruhga mansubligiga qarab hosil qilinadi. Yapon tilida fe'l so'z turkumining guruhlari odatda chet elliklarga tushuntirilayotganda I guruh fe'llari, II guruh fe'llari va III guruh fe'llari deb tushuntiriladi. Yapon tilining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shuki, fe'l gap oxirida keladi. Yaponlarning jumalari ko'pincha mavzuni qoldirib ketganligi sababli, gapni tushunishda fe'l eng muhim qism bo'lishi mumkin. Biroq, fe'l shakllari o'rganish qiyin deb hisoblanadi. Bu tizimning o'zi juda oddiy, chunki aniq qoidalarni yodlash kerak. Boshqa tillarning murakkab fe'l konjugatsiyasidan farqli o'laroq, yapon fe'llari shaxs (birinchi, ikkinchi va uchinchi shaxs), son (birlik va ko'plik) yoki jinsni ko'rsatadigan boshqa shaklga ega emas.

Yaponcha fe'llar lug'at shakli (asosiy shakli) bo'yicha taxminan uch guruhga bo'linadi. 1-guruh fe'llarining asosiy shakli "u" bilan tugaydi. Ushbu guruh, shuningdek, undosh-o'zak fe'llari yoki Godan-doushi (Godan fe'llari) deb nomlanadi.

hanasu (話す) - gapirish

kaku (書く) - yozmoq

kiku (聞く) - tinglash

matsu (待つ) - kutish uchun

nomu (飲む) - ichish

2-guruh fe'llarining asosiy shakli "-iru" yoki "-eru" bilan tugaydi. Ushbu guruh shuningdek, unli-stem-fe'llar yoki Ichidan-doushi (Ichidan fe'llari) deb nomlanadi.

-iru bilan tugaydigan fe'llar.

kiru (着る) - kiymoq

miru (見る) - ko'rish

okiru (起きる) - o'rnidan turmoq

oriru (降りる) - tushmoq

shinjiru (信じる) - ishonmoq

-eru fe'llari

akeru (開ける) - ochmoq

ageru (あげる) - bermoq

deru (出る) - chiqib ketish

neru (寝る) - uxlamq

taberu (食べる) - ovqatlanmoq

Ba'zi istisnolar mavjud. Quyidagi fe'llar 1-guruhga tegishli, garchi ular "-iru" yoki "-eru" bilan tugaydi.

hairu (入る) - kirmoq

hashiru (走る) - ishga tushirish

iru (いる) - kerak

kaeru (帰る) - qaytmoq

kagiru (限る) - cheklash

kiru (切る) - qirqmoq

shaberu (しゃべる) - suhbatlashmoq

² Minna no Nihongo I みんなの日本語 © by 3A Corporation 初級I翻訳・文法解説ウズベク語版 Tarjima va grammatik tahlil 2001-yil

shiru (知る) - bilish³

3-guruh: noto'g'ri fe'llar, kuru (kelish) va suru (qilish) faqat ikkita noto'g'ri fe'l mavjud. Yapon tilida "suru" fe'lining eng ko'p ishlatiladigan fe'lidir. U "bajarish", "qilish" yoki "xarajat qilish" kabi ishlatiladi. Shuningdek, u ko'plab ismlar (xitoy yoki g'arbiy kelib chiqishi) bilan birlashtirilib, ularni fe'lga aylantiradi. Mana ba'zi misollar.

benkyousuru (勉強する) - o'qimoq

ryokousuru (旅行する) - sayohat qilish

yushutsuru (輸出する) - eksport qilish

dansuru (ダンスする) - raqsga tushmoq

shampusuru (シャンプーする) - shampunlamoq

Yapon tilida majhul nisbatning yasalihi yuqorida keltirilgan fe'llar guruhlariga asoslanib fe'l o'zaklariga o'zgarish kiritilgan holda shakllanadi. Yapon va o'zbek tilida fe'l nisbatlari dastlab yapon tilida fe'l nisbatlarini aniqlaymiz.

Fe'ning majhul nisbati. 受け身

I va II tuslanish uchun majhul nisbat turlicha hosil qilinadi, 1.negiz + れる I-tuslanish fe'llari uchun:

1.negiz + られる II-tuslanish fe'llari uchun

Noto'g'ri fe'llar uchun:

くる + こられる + する + される

Majhul fe'llar sub'ektga nisbatan bajarilgan ish harakatidir. Yapon tilidagi majhul nisbatdagi fe'llar ko'pincha incho va maqolalarda qo'llaniladi. Konjugatsiya qoidalari ham ru-fe'llari, ham u-fe'llari uchun bir xil xisoblanadi. Barcha majhul nisbatdagi fe'llar ru-fe'llarga aylanadi.

ru-fe'llar va u-fe'llar – So'z ohiridagi / u / unli harfini / a / unli harfiga o'zgartirilishi hamda 「れる」 harflarini qo'shilishi asosida yasaladi.

Istisno bo'lgan yoki noto'g'ri fe'llar - 「する」 - 「される」 ga va 「くる」 - 「こられる」 ga o'zgaradi.

Majhul fe'l darajasini hosil qilish

Turlanishi	Fe'ning shakli	lug'at	1-negiz	Majhul daraja	Tarjimasi
I tuslanish	かく かむ えらぶ わらう いう	かか かま えらば わらわ い わ		かかれる かまれる えらばれる わらわれる いわれる	yoziqlmoq tishlanmoq tanlanmoq masxara qilinmoq aytilmoq

³ Minna no Nihongo I みんなの日本語 © by 3A Corporation 初級I翻訳・文法解説ウズベク語版 Tarjima va grammatik tahlil 2001-yil

II tuslanish	みる たてるあげる	み たてあげ	みられる たてられるあげ られる	ko'rilmoq qurilmoq berilmoq
Noto'g'ri fe'llar	くるする	こさ	こられるされる	ziyosat etilmoq qilinmoq

Misollar:

- (1) ポリッジが誰かに食べられた！
- Taom kimdir tomonidan yeyildi!
(2) みんなに変だと言われます。
- Menga hamma g'alati ekanligimni aytishadi.
(3) 光の速さを超えるのは、不可能だと思われる。
- Yorug'lik tezligidan oshib ketish imkonsiz deb hisoblanadi.
4) この教科書は多くの人に読まれている。
- Bu darslikni ko'pchilik o'qimoqda.
(5) 外国人に質問を聞かれたが、答えられなかった。
- Menga chet ellik savol berdi, lekin javob bera olmadim.
(6) このパッケージには、あらゆるものが含まれている。
- Bu paketga hamma narsa kiritilgan.

Boshqa tillardan farqli ularoq yapon tilida xushmuomalalikni ko'rsatish uchun ham majhul nisbat shakldan foydalaniladi. Yapon tilida jumla kamroq to'g'ridan-to'g'ri bo'lsa, odatda muloyimroq bo'ladi. Masalan, kingadir "siz" olmoshi bilan emas, balki uning ismi bilan murojaat qilish odobliroqdir. Shuningdek, bo'lishli savoldan ko'ra inkor savol berish yanada odobliroq jaranglaydi.

(Masalan, 「しますか？」 vs. 「しませんか？」) Shunga o'xshash ma'noda majhul shaklni qo'llash gapni to'g'ridan-to'g'ri emas, balki sub'yekt harakatni bevosita bajarmaydi degan hulosaga kelish mumkin. Bu uni yanada xushmuomalalik bilan ifodalaydi. Quyida muloyimlikning ortib borayotgan darajalarida misollarni ko'rib chiqamiz:

- (1) どうする？ - Nima qilmoqchisiz?
(2) どうしますか？ - (Odatiy muloyim shakl.)
(3) どうされますか？ - (Majhul nisbat shaklidagi hushmuomalalik)
(4) どうなさいますか？ - (Kuchli hurmatni ifodalovchi shakl)
(5) どうなさいますでしょうか？ - (O'ta kuchli hurmatni ifodalovchi shakl)⁴.

Qanchalik to'g'ridan to'g'ri murojaat qilinmasa, bir hil so'z bo'lsada, uzunlashib borish darajasiga e'tibor bering.

Misollar:

- (1) レシートはどうされますか？
- Kvitanziyangiz-chi? (adabiy: kvitanziya masalasini nima qilmoqchisiz?)
(2) 明日の会議に行かれるんですか？

⁴ Minna no Nihongo I みんなの日本語 © by 3A Corporation 初級I翻訳・文法解説ウズベク語版 Tarjima va grammatik tahlil 2001-yil.

- Ertangi yig'ilishga borasizmi?

Majhul nisbat darajasida ega bilan ifodalangan shaxs yoki predmetga ko'pincha に、によって、から、より、で ko'makchilari bilan ifodalanadigon xatti-harakatni bajaruvchi tomonidan ta'sir ko'rsatiladi.

犬が私をかみました。(aniq fe'l) - Meni it tishlab oldi.

私は犬にかまりました。(majhul fe'l) - Men it tomonidan tishlandim.

2. Fe'ning undash darajasi

I va II tuslanishdagi fe'llar uchun fe'ning undash darajasi turlicha hosil qilinadi. 1. negiz+せる

negiz+させる

Noto'g'ri fe'llar uchun

くる+こさせる

する+させる

Fe'llarning undash darajasini hosil qilish.

Tuslanish	Fe'ning lug'aviy shakli	1-negiz	Fe'ning undash darajasi	Tarjimasi
I – tuslanish	かくきくよむかく	かかきかよまかわ	かかせるきかせるよませるかわせる	yozdirmoq, eshittirmoq, o'qittirmoq, yozdirmoq,
II-tuslanish	たべるうける	たべうけ	たべさせるうけさせる	ovqatlantirmoq, oldirmoq,
Noto'g'ri fe'llar	くる	こ	こさせる	keldirmoq,

Fe'ning undash darajasi o'zbek tilida fe'ning orttirma nisbatiga ma'nosi jihatidan mos keladi. Orttirma nisbatda ya'ni yapon tilida fe'ning undash darajasi shaklida kelgan fe'llar kimdir sodir bo'lgan ish-harakatni bildirish uchun ishlatiladi. Bu fe'l odatda kimnidir biror narsa qilishga majburlash ma'nosida ishlatiladi. Fe'ning undash darajasidagi majhul nisbatning chindan ham chalkash tomoni shundaki, u kimgadir biror narsa qilishga ruxsat berishni ham anglatishi mumkin. Yoki bu aynan bir xil konjugatsiya qoidalariga ega bo'lgan boshqa turdagi fe'ldir. Nima bo'lishidan qat'i nazar, fe'ning undash darajasidagi majhul nisbat kimgadir biror narsa qilish yoki ruxsat berishni anglatishi mumkin.

Yana bu fe'l strukturasi ishlatilishi o'ziga hosligi shundaki, fe'ning undash shakli 「あげる」 va 「くれる」 bilan ishlatilsa, bu deyarli har doim "birovga ruxsat berish" degan ma'noni anglatadi. Masalan:

(1) 全部食べさせた。 - Hammasini yeyishga undadim.

(2) 全部食べさせてくれた。 - Hammasini yeyishga ruxsat berishdi.

Quyida undash darajasidagi majhul nisbatga oid yana boshqa misollarni ko'rib chiqamiz. Uning ma'nosini asosan kontekstga qarab sizga nimani nazarda tutayotganini ayta olish mumkin, lekin shuni inobatga olish kerakki, 「あげる」 va 「くれる」 (ください) bilan ishlatilganda, bu “birovga ruxsat berish” degan ma'noni anglatadi, deb taxmin qilamiz. Aksincha shu so'zlarsiz kelganda esa, kimnidir undash, majburlash ma'nosida qo'llaniladi. Masalan:

- 1) 先生が学生に宿題をたくさんさせた。
- O'qituvchi talabalarga ko'p uy vazifalarini bajarishga majbur qildi
(2) 先生が質問をたくさん聞かせてくれた。
- O'qituvchi [kimgadir] ko'p savol berishga ruxsat berdi.
(3) 今日は仕事を休ませてください。
- Bugun ishdan dam olishga ruxsat bering. (Iltilmos, bugun dam olishimga ruxsat bering.)
(4) その部長は、よく長時間働かせる。
- Bu menejer ko'pincha [odamlarni] uzoq vaqt ishlashga majbur qiladi.
Biror kishiga biror narsa qilishga ruxsat so'raganda, 「～でもいい」 grammatikasidan foydalanish ko'proq qo'llaniladi.

- (1) トイレに行かせてくれますか。
- Menga hojatxonaga borishga ruxsat bera olasizmi? (Ma'nosi jihatdan mahbus ruhsat sorashi ohangiga o'xshab qoladi)
(2) トイレに行ってもいいですか。
- Hojathonaga borsam maylimi? (Bu gapda esa unday ma'no yuq va anglash uchun tushunarli)

Qisqaroq muqobil. Fe'ning undash darajasining qisqaroq shakli mavjud. Biroq, ushbu shakl asosan juda qo'pol jargonda qo'llanilganligi sababli, darsliklar odatda undash shaklli majhul nisbatning ushbu shaklini o'z ichiga olmaydi. Ushbu shakldagi fe'l nisbatining asosiy farqi shundaki, barcha fe'llar 「ず」 bilan tugaydigan う-fe'lga aylanadi. Shunday qilib, natijada paydo bo'lgan fe'l 「ず」 bilan tugaydigan har qanday boshqa う-fe'l kabi tuslanadi, masalan, 「話す」 yoki 「指す」 Tuslanishning birinchi qismi asl Fe'ning undash darajasi bilan bir xil. Biroq, る-fe'llar uchun 「させる」 qo'shilish o'rniga 「さす」, う-fe'llari uchun 「せる」 o'rniga 「ず」 qo'shiladi. Natijada barcha fe'llar 「ず」 bilan tugagan う-fe'lga aylanadi.

Fe'ning undash darajasining qisqa shakli.

- (1) 同じことを何回も言わすな!
- Meni bir xil gapni qayta-qayta aytishga majburlama!
(2) お腹空いているんだから、なんか食べさしてくれよ。
- Men ochman, bir narsa yeyay.

3. Fe'ning undash-majhul nisbati

I va II tuslanish fe'llari uchun fe'ning undash-majhul darajasi turlicha hosilqilinadi.

negiz+せられる I tuslanish fe'llari uchun 1.negiz+させられる II tuslanish fe'llari uchun Noto'g'rife'llar uchun

くる>こさせる

する>ささせる

Fe'ning undash-majhul darajasini hosil qilish

Tuslanish	Fe'ning lug'at ko'rinishi	1-negiz	Fe'ning undash-majhul darajasi	Tarjimasi

I tuslanish	かく あらうよむ	かか あらわよま	かかせられるあ らわせられる よませられる	yozishga majbur bo'lmoq, yuvishga majbur bo'lmoq, o'qishga majbur bo'lmoq
II tuslanish	たべるみる	たべみ	たべさせられるみ させられる	yeyishga majbur bo'lmoq, ko'rishga majbur bo'lmoq,
Noto'g'rife'llar	くるする	こさ	こさせられるさせ られる	kelishga majbur bo'lmoq, qilishga majbur bo'lmoq,

Masalan:

- (1) 朝ご飯は食べたくなかったのに、食べさせられた。
- Nonushta qilishni istamasligimga qaramay, uni eyishga majbur qilishdi.
- (2) 日本では、お酒を飲ませられることが多い。
- Yaponiyada ichishga majbur qilish holatlari juda ko'p.
- (3) あいつに二時間も待たせられた。
- O'sha yigit meni 2 soat kutishga majbur qildi.
- (4) 親に毎日宿題をさせられる。

- Ota-onam meni har kuni uy vazifasini bajarishga majbur qilishadi.⁵

Xulosa o'rnida shuni tafsia qilgan bo'lar edimkiy ushbu maqolamizdan kelib chiqib yapon tilini o'rganishda quydagilarga amal qilish maqsadga muvofiq bo'lishini takidlayman:

yapon tili garamatikasini o'rgangan xar bir o'quvchi avvalo yuqoridagi ma'lumotlarga suyanishi va amal qilishi,

xar bir ma'lumotni o'zi mustaqil ravishda qayta takrorlashi,

xar bir malumotni qaysi sohaga oidligiga ham etibor qaratish,

o'rganuvchi tilni muarkkabligini inobatga olib kanjilarni yod olishi kerak.

Maqolamizda ba'zi bir kamchiliklar bo'lishi ehtimoldan holi emas. Shu bois o'rganganlarimiz hamda ustozlarimizning ko'rsatma va maslahatlarini hisobga olgan holda ushbu maqolamizni mukammallashtirib borishni maqsad qilib qo'yganmiz. Yuqorida bergan ma'lumotlarimiz hali yana boyitilib qo'shimchalar asosida yangilik sifatida berishga xarakat

⁵ "Minna no Nihongo" yapon tili o'quv qo'llanmasining o'zbek tilidagi tarjima va grammatik tahlili (Iqism)

Loyiha rahbari (プロジェクト担当) **Husanov Ravshanbek** 1-nashr: 2007 yil, fevral.

qilamiz. Men ushbu maqolamda O'zbekistondagi yapon tili ta'limi rivojiga katta hissa bo'lib qo'shiladi degan umiddaman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Minna no Nihongo" yapon tili o'quv qo'llanmasining o'zbek tilidagi tarjima va grammatik tahlili (I qism) Loyiha rahbari (プロジェクト担当) Husanov Ravshanbek 1-nashr: 2007 yil, fevral.
2. Minna no Nihongo I みんなの日本語 © by 3A Corporation初級I翻訳・文法解説ウズベク語版 Tarjima va grammatik tahlil 2001-yil.
3. www.president.uz O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi 30.09.2020 y.
4. <http://www.google.com>.
5. <http://wikipediya.com>
6. <http://ziyo.uz>
7. <http://bilirn;.com>
8. <http://referat.ru>